

Octavi Fullat i Genís
Catedràtic de Filosofia de l'Educació
Universitat Autònoma de Barcelona

Si la paraula educació designa, com a mínim, el conjunt d'activitats amb les quals un grup humà assegura que tots els seus membres adquireixin l'experiència social acumulada històricament i organitzada culturalment - concepció minimalista de Durkheim -, resulta que hi haurà tant educacions com experiències socials acumulades al llarg de la història i com diversitat de grups. Si Catalunya és un grup amb experiència històrica pròpia, haurà de tenir també una educació singular i distintiva.

Vivim no pas en solitari sinó en grup. Ara bé, no sempre que ens trobem agrupats és per la mateixa causa. De grup, en constitueixen els esposos, i també formen un grup aquells qui es troben dins un mateix autòbús. En grup estan els del mateix partit polític i tots els qui viuen sotmesos al mateix Estat. Diversitat a balquena. Tot i així, que els homes visquin sempre en grup m'obliga a pensar d'antuvi, que la categoria de "el social" configura la perifèria de l'ésser humà. "El social" coneix dos extrems - amb la qual cosa posem un cert ordre dins l'aparent caos agrupatiu -. Un dels extrems corre vers l'àmbit del privat sense caure en l'individu solitari, ja que si així fos saltaríem fora de "el social". L'altre extrem es dirigeix cap a la "cosa pública". "El social", doncs, està tens entre el privat i el públic. La "Família" pertany al social-privat, mentre que la "Nació" i l' "Estat" es troben ubicats en l'àmbit del social-públic. La "Pàtria" és el pont, construït amb material afectiu, que enllaça el privat amb el públic dins de "el social".

Els anglesos tenen el mot Fatherland per a designar la "Pàtria"; els alemanys empen Vaterland amb la mateixa finalitat. Pàtria terra deien els antics llatins. No sembla gens fora de lloc entendre la "Pàtria" com la terra dels nostres pares, dels nostres avantpassats, dels nostres morts. La "Pàtria" coneguda d'aquesta faísó, com a carnalitat afectiva, resulta imprecisa igual que tot allò que fa referència a la cardíaca, però alguna cosa hi queda apuntada, ja que la "Pàtria" frueix de la intimitat de la família

d'una banda i de l'altra s'obre al públic de la "Nació" i de l' "Estat".

La "família" descansa sobre la unió sexual; la "Nació", en canvi, com tot allò que és social-públic - no polític -, s'abeura en la simpatia. La "Pàtria" rep la carícia d'ambdues fonts. Mentre la unitat de la "Pàtria" és afectiva, la unitat de la "Nació" és fruit de la història. Diversos condicionants intervenen en el fet nacional; n'hi ha que són donats, imposats, com la geografia, l'economia, la raça, la religió, l'idioma - no cal que hi siguin tots perquè hi hagi "Nació" -; l'últim condicionant és la voluntat, el fet de voler ésser "Nació". Aquesta es defineix, doncs, com a unitat social pública no política, en part imposada i en part volguda.

L' "Estat" és una unitat política - ni afectiva, ni històrica -; és el social-públic eminentment polític. No cal que coincideixi territorialment ni amb la Nació ni amb la Pàtria. La seva existència concreta és deguda a alguns dels condicionaments següents: a la força, o a la dinastia, o a la federació, o a la decisió col·lectiva, essent-ne, emperò, l'última font la força. No es pot tenir idea d' "Estat" sense posseir idea de poder - poder és la capacitat d'intervenir a voluntat en la conducta d'altri-. Estem subjectes a un Estat; ens enllacem en una Nació. La primera llaçada és vertical; aquesta segona és horitzontal. L' Estat és de fet el poder incondicional de forçar.

Des de les precedents definicions s'entenen els següents enunciat: sota un únic Estat espanyol hi ha moltes pàtries i quatre nacions com a mínim - la castellana, la catalana, la basca i la gallega -. La nació kurda és repartida entre els Estats de Turquia, l'Irak, l'Iran i Síria. L'Estat soviètic abraça 66 nacionalitats, talment com l'Estat belga en conté dues. La nació jueva abans de formar-se l'Estat d'Israel, el 1948, no gaudia de pàtria i mancava també d'Estat.

Cap procés educador no pot esquivar la dimensió social de l'home. Però, quin aspecte del social cal valorar més? La fraternitat de la nació o bé la força estatal? No em refereixo a allò que triomfarà en el pla dels fets - que serà, evidentment, l'Estat -, sinó a allò que seria bo i bell que guanyés - que fóra la Nació-. Als perdedors encara no se'ns ha negat el dret a protestar.

La paraula - lógos, verbum - tipifica l'espècie humana. La paraula és un signe, o, millor, símbol, que es troba en lloc de la cosa. Quan és

verb, predica; quan és adjectiu, esclareix; quan és substantiu, representa. L'home s'ostenta a si mateix mitjançant la paraula. I què manifesta el vocable?: és un "so-signe" que palesa la necessitat de comunicació i alhora s'empra com a instrument per a assajar aquesta comunicació. La paraula assenyal·la les possibilitats i els camins de l'home; entre aquests darrers sobresurten el diàleg i la conversa que impliquen departir amb vista a l'hermenèutica del mateix fenomen humà. La paraula és la comprensió de la paraula, entesa com a disposició originària de l'home a fi d'anunciar-se a un altre ésser humà. Amb la veu portem la paraula a la resta, bevem la paraula de tercers, mantenim la paraula donada als altres: ens comuniquem de paraula.

Quan el llenguatge passa a ésser objecte d'estudi, s'altera en cosa abstracta, es cosifica i es torna inhumà. Ha deixat d'ésser útil per a la comunicació, per al contagi i per al tracte. Quan la paraula humana, en canvi, no es desprèn del parlant, a més de funcions informatives exerceix oficis apel·latius i operativo-informatius. L'emoció del locutor és essencial a la veu humana. La paraula es fa realitat en el diàleg i pressuposa una comunitat que sosté els símbols lingüístics. No existeix cap agrupació d'homes despullada del verb; aquest tampoc no té vida allí on no hi ha contacte humà. Dos enamorats, un parlament polític, una litúrgia eclesial o la nació, resulten impensables sense la gorça del llenguatge. I resulta que parlem idiomes concrets: català, anglès, rus, etc.

A voltes, la paraula també arruïna la unió i la reciprocitat, però aquesta negació només resulta possible perquè, d'antuvi, el verb agrupa i uneix. L'ex-comunió, política i religiosa, pot donar-se únicament si abans hi ha hagut comunió. L'intercanvi ocasiona, per si mateix, abraçada. La nació té la seva arrel i el seu inici en el succés de la parla; d'ella prové directament abans de veure's corrompuda de manera fatal pel poder polític. Una parla catalana fa sospitar una nació catalana. La nació realitza en la seva puresa impossible el projecte humà derivat de la paraula. Històricament la nació ha anat modificant-se, però jamai no ha existit en puritat i donzellesa perquè la perversió i el desafur operats sobre el llenguatge pel domini polític han pertorbat totes les formes històriques nacionals. I donat que el quefer polític és constitutiu de la història humana, no és previsible que la nació es presenti mai en la seva absoluta originalitat, en cap de les seves possibles figures. Sempre farà la seva aparició de ma-

nera polititzada. D'ordinari, els pedagogs han defensat una tasca educant al servei d'aquesta nació real - i no pas de la ideal -, sempre barrejada amb l'aspecte polític que defrauda la paraula.

Les formes embrionàries i impol·lutes de la nacionalitat cal buscar-les en la configuració prístina del social. La consciència comuna de grup en una primitiva civilització oral - consciència adquirida per la relació i reforçada per estereotips idiomàtics: màximes, cants, dites, narracions, etc., alguns dels quals estereotips aviat adquiriran caràcter sacre - serà, l'esmentada consciència col·lectiva, un constitutiu essencial de la nació. Els coneixements seculars del grup es conserven en formacions lingüístiques memoritzades per ritus, reproduïts periòdicament. Els déus col·locats al vèrtex de la piràmide social asseguren l'autenticitat, la concòrdia i la coincidència del col·lectiu. La poesia - recitada, cantada i ballada - no és primordialment un quefer artístic, sinó un mecanisme que assegura la coherència i la conservació del poble, o voluntat col·lectiva de continuar essent com a tal poble. El clergue i el trobador són peces fonamentals de la societat primitiva; sense ells, aquesta societat perdria la consciència de la seva identitat. Aitals situacions socials allunyades ens permeten descobrir les peces fonamentals d'allò nacional tal com se'l viurà en la contemporaneïtat, peces que són: la consciència col·lectiva participada, l'idioma, la religió, el folklore, l'art, l'acceptació de la pròpia història, la decisió de sobreviure en l'esdevenidor, etc.

La nació en la forma com es configurarà a partir de la Revolució Francesa recollirà les mateixes línies de força que emmotllaren les societats més fontals i primàries. Haurà perdut, no obstant això, la virginitat quasi total d'aquells grups pel fet de trobar-se irremeiablement maculada pel poder estatal. Ja no serà possible, en el terreny dels fets, distanciar el fet nacional del domini polític. Aquest fet agreuja considerablement la feina educativa en la mesura que la tasca educadora hauria d'estar al servei de la Nació i no pas de l'Estat.

La Revolució Francesa abraça els esdeveniments que se succeeixen entre el 1788 i el 1799; es canviaren les estructures socials, polítiques, jurídiques i religioses de França, posant punt final a l'Ancien Régime. Fou una revolució nacional burgesa que va establir noves idees i institucions capaces de proporcionar puixança a l'economia capitalista. La proclamació

de la república, el 2 de setembre, per part de la Convenció Nacional, inaugurava una nova modalitat de nació. Ja no hi ha súbdits ni terres del rei; tots són ciutadans de la nació francesa i el territori passa a ésser territori nacional. El cop d'Estat del 18 Brumari - 9 de novembre del 1799 - donà el poder a Napoleó I. Aquest instituí un poder dictatorial, però preservà les conquestes burgeses de la revolució: abolició del feudalisme, llibertat, igualtat civil bé que no econòmica i social, i sobirania nacional. La nació era una realitat sociològica polititzada per l'Estat, però existia. Fou, a més, un producte burgès com a "Estat-nació", tot i que les seves arrels i exigències arrenquin de l'home com a animal que parla. Després s'ha escrit abundantment sobre el fenomen nacional, el qual dona peu a la formació de l'escola nacional - francesa, espanyola, etc.-, sempre encadenada a l'Estat, la qual cosa ens aconsellaria de denominar-la, amb major propietat, escola estatal.

Com deia abans, el social es desplega, fenomènicament, en el social privat i el social públic. La família és un col·lectiu que tipifica el primer àmbit. El social públic es fracciona, al seu torn, en el social públic no-polític i el social públic polític. Si la nació pogués existir sola, sociohistòricament, encarnaria d'una manera privilegiada la primera figuració del social públic. L'Estat, com a institució absolutament política, personalitza el social públic polític. La impossibilitat fàctica de produir-se la nació al marge de la grapa estatal dificulta extraordinàriament la conceptualització del factum nacional. Cada Estat - o poder incondicional de decisió sobre la conducta ciutadana - tendeix a assimilar-se una nació fins a tal extrem que l'optimum polític seria una sola nació en cada Estat. L'Escola Nacional Espanyola seria, d'aquesta faïso, l'anàlegon de l'"Estat-nació" espanyol. Podem preguntar-nos fins a quin punt, en els llenguatges col·loquials, els adjectius espanyol i espanyola no estan ocupant el lloc dels vocables castellà i castellana. L'Estat Espanyol ha estat propens a privilegiar tan exageradament la nació castellana que ha acabat convertint-la en l'única nació d'Espanya. Coses semblants han ocorregut a França. L'escola nacional francesa ha oblidat els bretons, els bascos, els catalans, els corsos, els alemanys i les cultures de la llengua d'Oc.

Diversos fets no faciliten la superposició d' "un Estat, una Nació". Així tenim que Suïssa és un Estat, però conté quatre nacions. Bèlgi-

ca és un Estat i dues nacions. No existeix, per exemple, una llengua sufissa ni un idioma belga. Els armenis són una nació sense Estat. Els kurds, com ja he assenyalat, abans, constitueixen una nació escampada entre els Estats de Turquia, Iran, Irak i Síria. Els jueus són nació, però han estat mancats d'Estat propi des de l'any 70 - segle I - fins el 14 de maig del 1948. El Senegal o Tanzània són Estats, però són nacions? Pregunto: on és la nació mexicana?; ningú no dubta pas que sigui un Estat. Els problemes, i alhora l'amenaça, de la denominada escola nacional són evidents. Els pedagogs polítics de totes les tendències han desnaturalitzat una possible escola nacional - o unes lloables escoles nacionals - en l'estructura d'un mateix Estat en profit del poder de l'Estat. Han convertit la nació en ideologia de domini i puixança polítics.

Aproximem-nos al que podria ésser el concepte de nació desconfrontat de la idea d'Estat. Això permet una noció diferent d'escola nacional, tot i que, de fet, aquesta noció serà irremeiablement utòpica. La nació, nua de política, és una entitat social pública no-estatal consistent a saber-se - consciència - un grup, una comunitat d'història econòmica, social i política, comunitat cultural històrica - de llengua, de religió, d'art, etc., i comunitat d'interessos socials i econòmics presents. A més d'aquest saber-se, la nació és un voler-se - llibertat - com a unitat del passat - tradició i projecte ideal que té d'ella mateixa, projecte col·lectiu i obert a la resta de nacions -. Dos elements, doncs, conformen l'essència del "nacional": la consciència del que s'és i s'ha estat col·lectivament i la voluntat que ho accepta i decideix de prosseguir amb algun disseny de futur. Es comprèn bonament que la nació és un col·lectiu històric que pot existir i desaparèixer per a tornar altra vegada o bé per a extingir-se definitivament; tot depèn de la consciència i la voluntat col·lectives. La llibertat - consciència que decideix - no pot faltar; ens trobem amb els mateixos factors constituents del grup primitiu o horda, allí en estat incipient i aquí en la seva saturació. La llengua estableix el grup i el sustenta. La llibertat tan sols s'omple amb una altra llibertat; la llibertat exigeix comunicació. L'home solitari i sol no pot ésser lliure. La llibertat fundadora de la nació actua des d'aquestes elementalitats proporcionades per la fenomenologia.

Des de la forma degradada de nació - l' "Estat-nació" -, existeix una extensa literatura que defensa l'acció educativa, especialment en la direcció de donar raó a l'Estat quan usurpa ideològicament un fet nacional que modela seguint els seus interessos de jou i omnipotència. Tots els ministeris d'educació fabriquen incessantment aquesta retòrica. Les nenes i els nens francesos acaben creient que existeix una nació francesa que abraça l'hexàgon sencer i, en altres èpoques, també les colònies. Jules Ferry - 1832-1893 - ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, reformà l'ensenyança pública, que fou descaradament i exclusivament estatal, introduint-hi la laïcitat, la gratuïtat i l'obligatorietat de l'escola primària. Jules Ferry pot ésser considerat un prototipus del fabricant d'ideologies - els seus discursos en aquest sentit són notables - per tal de legitimar la seva escola laica, o escola nacional francesa, que havia d'inculcar la moral - són paraules seves - de l'Estat francès, moral que assegurava la permanència dels aparells estatals. El fet d'haver combatut els poders eclesiàstics semifeudals no resta res ni a la seva concepció d' "Estat-Nació" ni a la submissió de la institució docent al Leviathàn, sota pretext de laïcitat, la qual no era sinó la ideologia defensora d'aquell Estat històric al qual ell servia. Allò no era educació nacional, sinó únicament educació estatal.

El mateix Rousseau redactà una obra, el 1772, en la qual intercedeix per una educació nacional; es tracta de Consideracions sobre el govern de Polònia. Hi sosté, tal com ho fa Plató a la República, que només les institucions nacionals formen el geni, el caràcter, els gustos i àdhuc la moral de la gent. Creu que la unitat i la força de Polònia depenen d'una educació pública controlada per magistrats de rang elevat. Una altra vegada el pervers "Estat-nació".

No interessen per a la qüestió educacional els possibles usos semàntics que els polítics puguin fer del mot "nació". En conseqüència, continuo discorrent al marge d'això.

Catalunya és una identitat col·lectiva - a part hi ha la identitat de cadascú -. Aquesta identitat grupal no constitueix un factum, una dada, quelcom conclús, sinó que és un fieri, un procés, una realitat oberta. Catalunya no és tan sols allò que ha estat més el seu present; Catalunya, arrancant del seu pretèrit i de la seva actualitat, roman en una perpètua indagació.

Els catalans ens hem donat imatges de la nostra col·lectivitat, continuem proporcionant-nos-les i no hi pot haver clausura en aquest facilitar-nos representacions de la nostra facticitat. La substància del fet català és, en conseqüència, canviant. Inquirir sobre la nació catalana, o sobre la identitat que els catalans posseïm de nosaltres mateixos, és preguntar-se per les imatges mòbils amb les quals procurem intel·ligir els pensaments, els volers, els sentiments i les activitats del poble català.

Analitzant les referències internes i externes de la cultura catalana, o particular hermenèutica sobre el món, podem, els catalans, començar a conèixer-nos com a nació, és a dir, com a història i com a projecte distints i propis. Catalunya és nació si arriba a autoidentificar-se dins el context de les cultures i subcultures contemporànies.

La indagació al voltant de l'actual identitat catalana és inseparable de la recerca d'una orientació pràctica de l'existència col·lectiva dels catalans, existència que és un procés la direcció del qual resulta problemàtica a causa de les difícils condicions actuals de la civilització. Hi ha hagut èpoques en què la nostra identitat oferia menys dificultats. Ara és diferent. En la mesura que puguem optar entre diversos comportaments nacionals i en la mesura, igualment, que ens sigui imprescindible de triar entre diferents imatges possibilitadores de la nostra identitat nacional, se'ns planteja la qüestió de donar-nos raons per a preferir aquest i no pas l'altre comportament i per a triar aquesta i no aquella altra imatge. El tema de la identitat nacional catalana, pel fet de tractar-se d'un tema obert, se'ns està mudant en assumpte ètic. I a Catalunya, educar suposa haver pres, com a mínim, consciència d'una peripecia tan greu.

Insisteixo que aquest negoci de la nació catalana està claupassat per la moral, ja que es tracta d'evitar obertament que l'elecció del nostre futur nacional - no predico d'Estat - acabi en heteronomia i que siguin uns altres - Castella, per exemple, el govern central o bé l'autonòmic, els partits polítics, etc. - el que a la llarga ens fabriquin la nació. La identitat catalana és una història; ara bé, és moralment intolerable que uns altres ens assignin el paper d'instruments dins llur disseny de característiques imperia-listes. Moralment som una identitat oberta; immoralment som una identitat dominada. Des de la perspectiva ètica, la nació catalana, per molt inconclusa que estigui, s'inicia, doncs, en el "Non serviam", en el "No em sotmeto". No

perdem de vista que els dominats no tenen història. Mentre concretam, per a aquests anys, què és la nació catalana, cal que continuem educant, però ja tenim alguna cosa segura. Ni Madrid - com a perspectiva estatal - ni els polítics no tenen el dret de definir la nació catalana. "Non serviam". La identitat nacional, malgrat tot, no és aïllament, sinó resultat de negociació i de diàleg. Només així pot, la nació, orientar-se en la seva construcció sempre inacabada. Som història sedimentada i alhora interacció amb altres instàncies, treball que ens ajuda a triar el nostre avenir. La negociació, això no obstant, no ha de quedar distorsionada pel poder. Aquest té el mal costum d'inocular-nos - a través per exemple de la televisió de Madrid i de certs diaris amb mires centralistes - imatges estranyes, falses, que ens desidentifiquen i ens produeixen una coherència col·lectiva buida, o sigui, nacionalment estrangera. La situació esdevé macabra quan, tan tranquils, ens reconeixem col·lectivament en l'esmentada deformació. Als catalans, o actuals habitants de Catalunya, ens pertoca de fabricar el nostre relat nacional, recordant el passat i imaginant el futur amb els ulls sempre fets en allò desitjable, fita que regularà el relat al·ludit, amb la qual cosa, com deia, s'introdueix l'ètica.

Els catalans patim falliments i oblits en les nostres imatges identificadores, i sense elles no podem narrar-nos de nou ni el pretèrit ni el present, ni encara menys fabricar-nos la nació com quelcom amb significat propi i a més a més regulatiu del comportament educador. Potser que sigui indispensable recomençar la narració de la nostra identitat entenent-la com a "Memòria passionis" o record de la llarga dominació dolorosa. Però aquesta memòria anirà empesa i incitada per la imaginació o projecte nacional ètic.

El punt més tràgic del tema educació i nació a Catalunya, com ja podem ara sospitar, està en el fet que no és possible d'educar catalanament si no disposem d'un esbós de nació catalana mínimament volgut - i no solament acceptat - per la ciutadania. És fals, d'altra banda, d'imaginar-se que, del diàleg entre els ciutadans de Catalunya - quin territori i quins individus abasta, d'altra part, aquest referent? -, en brollarà una orientació nacional entusiasmat. L'esmentat diàleg social no funciona espontàniament, ans, ben al contrari, és dirigit i violentat per forces interessades, la principal de las quals és l'Estat centralista d'Espanya.

Quants projectes de nació circulen avui dia per aquest país nostre, força dissortat? Múltiples educacions catalanes, consegüentment? Quina prevaldrà dintre d'uns anys? Potser ja només restarà la nació castellana, que anomenaran espanyola sense que ja ningú en protesti?

L'educació a Catalunya és adversa, amarga, dolorosa, dramàtica, penosa i àdhuc funesta, considerada des de la perspectiva de la nació. Malgrat tot, no se m'acut res més, per a acabar, que si ita diis placuit, que si els fets són definitivament hostils, doncs esperarem contra tota esperança, in spe contra spem, lluitant a fi que un diàleg social entre els ciutadans de Catalunya proporcioni un perfil de nació catalana que permeti d'educar adequadament el nostre poble. Ab imo pectore sic precor, que deien els romans, els nostres avantpassats.